C. DOBROGEANU-GHEREA DESPRE SCRIITORII REALIŞTI RUŞI

DE

MARIA PLATON

Cine cercetează studiile lui C. Dobrogeanu-Gherea, îl află pe întemeietorul criticii literare ştiinţifice romîneşti, convingător şi actual, mai în toate problemele de bază ale artei, pe care le-a dezbătut cu pricepere şi pasiune. Primul în evoluţia esteticii noastre materialiste, Gherea a fixat relaţia dintre artă şi societate, a afirmat principiul tendenţiozităţii literaturii, a subliniat teza unităţii dintre etic şi estetic, a caracterizat realismul ca metodă adevărată a literaturii şi a aplicat normele criticii ştiinţifice în cuprinzătoare analize literare închinate celor mai de seamă scriitori romîni şi străini.

Opiniile-i judicioase despre clasicii literaturii ruse ne-au reţinut în mod deosebit atenţia. Valabilitatea şi actualitatea acestora reclamă studierea şi comunicarea lor.

Cunoaşterea perfectă a limbii ruse ca şi întreaga formaţie intelectuală l-au apropiat pe C. Dobrogeanu-Gherea, de foarte timpuriu, de realiştii ruşi, ale căror opere le-a citit cu pasiune, descifrînd în ele sensul profund al artei autentice.

Cînd şi-a închegat concepţia estetică, a revenit adesea la literatura rusă, ai cărei reprezentanţi îi susţineau şi verificau, prin scrisul lor, adevărul convingerii că arta este oglinda fidelă a vieţii, o armă de luptă şi de educaţie, pusă în slujba oamenilor în eforturile lor spre bine, adevăr, frumos.

La Iaşi, unde îşi inaugurează activitatea de cel dintîi critic ştiinţific al nostru, exista o preocupare permanentă pentru literatura realistă rusă. În paginile Contemporanului, traduceri, recenzii şi articolele entuziaste ale lui Ion şi Sofia Nădejde, C. Mille, Raicu Ionescu-Rion, popularizau arta scriitorilor ruşi, căutînd s-o impună publicului romîn. În coloanele acestei reviste, îşi va publica şi Gherea majoritatea consideraţiilor sale. Unele dintre acestea au luat forma studiilor ample, altele s-au redus la simple menţiuni. Oricît de bogate sau de restrînse ar fi, ele ne sînt deosebit de preţioase, ca unele care îi caracterizează cu o consecvenţă nedesminţită pasiunea pentru literatura rusă pe care a cunoscut-o ca nimeni altul la vremea lui. Aceleaşi consideraţii ne permit să ilustrăm cum crecetătorul, pornind şi de la analiza operelor clasice ruse, s-a ridicat, în continua-i tendinţă spre generalizare, la principii estetice, pe temelia cărora şi-a înălţat munca sa de teoretician şi critic al literaturii.

Credinţa fermă în valorile vieţii, pe care le dorea prelungite în ecourile artei, l-a făcut pe Gherea să-şi îndrepte cercetările mai cu seamă spre romanul rus şi spre creatorii lui : Tolstoi, Turghenev, Dostoievski. Acestei „treimi impunătoare“, i-a închinat gînduri dintre cele mai frumoase.

Ceea ce îi leagă pe aceşti trei titani, ceea ce îi impune opiniei publice mondiale, este realismul creaţiei lor. Meritul lui Gherea este de a fi intuit şi subliniat, printre cei dintîi, factura realistă a literaturii ruse.

Sînt cunoscute teoretizările sale cu privire la alta realistă, teoretizări care dovedesc o profundă şi subtilă gîndire estetică. Acceptînd pentru realism termenul de naturalism, termen care se bucura de o largă circulaţie în literatura vremii, mai ales în aceea a Contemporanului, Gherea a respins literatura care se transformă într-o copie a realităţii. Unicul material al literaturii este viaţa, dar aceasta nu o copiază, pentru că literatura nu este o placă fotografică indiferentă. Scriitorul este un critic al realităţii, el îi selectează materialul, reţine

esențialul și-l interpretează artistic. Pornind de la viață, scriitorii realiști devin autentici creatori de viață. Așa au fost Eminescu, Caragiale, Coșbuc, cărora le-a închinat cuprinzătoare și entuziaste studii, așa au fost și străluciții reprezentanți ai realismului rus Tolstoi, Turghenev, Dostoievski.

Operei lui Lew Tolstoi, Gherea nu i-a consacrat nici un articol amplu, în care să-i fi definit trăsăturile caracteristice. În schimb, în mai toate studiile sale, numele acestui „genial artist" este mereu pomenit. Tolstoi i-a oferit un exemplu strălucit de artist cetățean, opera lui i-a înlesnit aplicarea tezei pesimismului în lieratura rusă, i-a demonstrat prezența țăranului în artă și, înainte de toate, i s-a impus ca un model de creație realistă. În romanul lui Tolstoi, criticul a aflat însușiri pe care le-a prețuit întotdeauna: veridicitate și mare cantitate de viață.

Mulțimea faptelor și a situațiilor, a detaliilor prezente în opera scriitorului par de prisos unor cititori grăbiți și superficiali. Opera lui Tolstoi este într-adevăr densă, afirmă Gherea, dar nu și opacă, pentru că toate faptele, toate detaliile neînsemnate duc la „același scop suprem – crearea vieții". „Și cînd vă gîndiți, continuă el, la acele sute de persoane pe care le-a mînuit artistul și cu care ați făcut cunoștință, cînd vă gîndiți la atîtea situații felurite, la atîtea mii de lucruri, fiecare cu forma și relieful lui, cînd vă gîndiți la atîta viață imensă pe care artistul a trezit-o înaintea voastră, atunci vă pătrundeți, înaintea marelui artist creator, de acea evlavie pe care trebuie s-o aibă drept credinciosul înaintea zeului său, înaintea creatorului lumii [1]). Sînt rînduri emoționante, pornite dintr-o admirație fără reticențe și dintr-o mare putere de înțelegere.

Plecînd de la realismul creației tolstoiene, Gherea a stăruit asupra semnificației sociale a literaturii ruse. În scrisul lui Tolstoi, Turghenev, Dostoievski, Pușkin, Lermontov și Taras Sevcenko, el a deosebit o „năzuință neînfrîntă către un ideal social mai înalt". În genialitatea scriitorilor ruși, a aflat o tendință spre înălțare nu numai artistică, dar și cetățenească, care acordă artei lor o semnificație deosebită. Tolstoi ca mare artist și cetățean a „dus război contra claselor neproducătoare ale societății", Turghenev a servit, prin opera sa, cauzei emancipării țăranilor iobagi, Dostoievski a pledat fierbinte pentru „umiliții și obidiții" vieții, Pușkin, Lermontov și Taras Șevcenko s-au ridicat împotriva întunericului și a despotismului care învăluia „colosala împărăție rusească". Este un aspect important al literaturii clasice ruse asupra căruia n-a stăruit nimeni dintre cei care au scris, la sfîrșitul veacului trecut, despre ea. A făcut-o doar Gherea, care, călăuzit de principii noi, științifice, în judecarea operei de artă, a ținut să ne comunice această însușire prețioasă ce acordă trăinicie unei literaturi.

Două din operele lui Tolstoi i-au reținut atenția: *Sonata Kreutzer* și *Puterea întunericului*. Prima i-a înlesnit să pună problema pesimismului în literatura rusă, cea de-a doua este citată ca „cea mai genială operă rustică din cîte există", dar și „cea mai pesimistă". Această afirmație ne obligă să luăm în discuție o problemă interesantă, pusă în studiile sale, aceea a pesimismului în literatură și viață.

Cercetînd izvoarele pesimismului modern, Gherea le-a aflat în „organizarea socială burgheză", care, cu contradicțiile ei, îl fac pe omul cult să-și piardă încrederea în posibilitățile de afirmare a vieții. Teza este susținută cu exemple din literatura romînă, din cea franceză și rusă.

Cauzele pesimismului rus sînt aceleași. Spre deosebire de Europa occidentală, Rusia „suferă nu numai de toate anomaliile capitalismului modern, ci în plus și de toate rămășițele absurde ale unei organizații inferioare, semifeudale, țaristo-asiatice" [2]).

Un „caz al pesimismului rusesc" a fost zugrăvit de Tolstoi în *Sonata Kreutzer*. Misticismul și pesimismul lui Pozdnîșev, eroul cărții, au rămas de neînțeles pentru mulți critici apuseni. Cercetătorul nostru apreciază însă măiestria de care a dat dovadă autorul romanului în dezvăluirea cauzelor sociale reale, care au făcut din erou un mistic și un pesimist.

G. Ibrăileanu, în studiile sale despre clasicii ruși, aflase în Turghenev pe reprezentantul romanului rus pesimist. Gherea îl află în Tolstoi.

Pornind de la analiza cîtorva lucrări, amîndoi s-au ridicat la concluzia generală a pesimismului creației celor doi mari romancieri. Gherea este mai prudent în afirmații, totuși el nu și-a îndreptat studiul și spre alte opere ale lui Tolstoi, în care ar fi aflat o nouă latură a viziunii scriitorului. De pe poziția de pe care a gîndit și a scris, cercetătorul nu a putut accepta totuși pesimismul. Studiul închinat acestei probleme se încheie cu un elogiu al optimismului triumfător în viață și literatură.

---

1) C. Dobrogeanu-Gherea, *Artiștii proletari culți*, «Studii critice», vol. I, Buc., 1956, p. 285.

2) Idem, *Cauza pesimismului în literatură și viață*, loc. cit., p. 152.

Printre cei „plini de mari speranţe şi de absolută încredere în viitor“, care au luptat pentru „nimicirea ticăloşiilor, minciunilor sociale, apăsărilor, suferinţelor, durerilor, mizeriilor de tot felul ale societăţii“, au stat, cum ne-o spune în altă parte criticul, în primele rînduri, şi scriitorii ruşi.

În numeroasele analogii, pe care obişnuia să le facă între fenomenul literar romînesc şi cel străin, criticul a recurs adesea şi la numele lui Turghenev. Nuvelele şi poemele lui în proză erau cunoscute publicului romîn de la sfîrşitul veacului trecut. Romanele rămăseseră însă, în majoritatea lor, inaccesibile. Cînd în 1885, apare, în paginile cotidianului socialist «Drepturile omului», romanul lui Turghenev *Pămînt vingin*, sub titlul *Lumea nouă*, Gherea scrie o notiţă bibliografică închinată autorului. Notiţa a fost reprodusă apoi ca prefaţă la roman, tot ea a apărut, sub forma unui articol, în «Contemporanul», în anul 1886 şi a intrat şi între studiile critice sub titlul *Generaţia nouă de Turghenev.*

Articolul interesează nu atît prin analiza făcută romanului, cît mai ales prin încercarea de a desprinde semnificaţia generală a creaţiei turgheneviene. Două sînt, arată Gherea, însuşirile esenţiale ale operei scriitorului : umanismul şi realismul ei.

„Turghenev n-a fost numai un mare scriitor, el a fost înainte de toate om, dar un om impresionabil la culme, care simţea, ghicea şi suferea de toate cele ce se petreceau în jurul său, un om cu inimă bună, iubitoare, veşnic atrasă către tot ce e frumos, bine şi moral“ [3]).

Această „fire“ a scriitorului şi-a pus pecetea pe întreaga sa operă. Impresionantă este stăruinţa romancierului de a se apleca, în caracterizările realiste făcute personajelor operei sale, asupra a tot ce este uman în ele. Sentimentele acestora, atitudinile lor sînt profund omeneşti. Dragostea, care ocupă un spaţiu larg în descrierile lui Turghenev, trebuie văzută, afirmă criticul, mai cu seamă sub aspectul ei „ideal, moral“, ca un „simţămînt prin care omul se deosebeşte de celelalte specii zoologice“. Prin sublinierea acestui aspect, Gherea a definit limpede personalitatea creatoare a clasicului rus, întîlnindu-se în afirmaţiile sale cu Ibrăileanu şi Raicu Ionescu-Rion, ca şi cu marii democraţi revoluţionari ruşi, care, cu toţii, au apreciat această însuşire dominantă a creaţiei turgheneviene.

Cea de-a doua trăsătură caracteristică a operei scriitorului – realismul – este determinată de alegerea atentă a subiectelor „adevărate şi reale“ şi de meşteşugul de a realiza pregnante profiluri omeneşti.

Realismul lui Turghenev este un realism în „sensul bun şi adevărat al cuvîntului“, opus naturalismului francez care, în acea epocă, îşi spunea tot realism. Pentru un asemenea „realism scîrbos“, Gherea a avut un total dispreţ, ca unul care „preface literatura în cabinete secrete de panorame nomade, în care intri, plătind peste biletul de intrare, un adaos de 25 de bani“ [4]).

În asemenea „caricaturism“, Turghenev, cu sensibilitatea-i recunoscută şi cu gustul lui estetic sigur, n-a căzut niciodată.

Neîntrecut a rămas Turghenev şi în arta de a crea tipuri. Personajele operelor sale sînt admirate nu pentru că sînt „fiinţe ideale“, ci „tipuri vii, ba încă atît de vieţuitoare că-ţi pare că trăieşti cu ele şi o dată romanul sfîrşit nu-ţi dispare în veci din minte“ [5]).

Criticul n-a stăruit asupra marei varietăţi tipologice în creaţia lui Turghenev, cum a făcut-o, de pildă, Ibrăileanu. Ne-a vorbit doar despre cîteva din eroinele lui, acele femei luptătoare, cetăţene, caracterizate cu „gingăşie şi respect“ de scriitor. Despre măiestria romancierului de a defini individualităţile personajelor, de a observa şi transcrie nuanţele lor de sentiment nu ne-a spus nimic.

Realismul lui Turghenev, conchide Gherea, este un „realism raţional“. Formula ni se pare numai în parte valabilă. Scriitorul s-a dovedit a fi, este drept, în zugrăvirea faptelor şi a personajelor un spirit lucid şi ascuţit, în stilul său a fost dominat de raţiunea clasicilor, dar tot el a învăluit fapte şi oameni într-o pătrunzătoare atmosferă de lirism, de poezie. Alături de elementul epic, în romanul lui Turghenev, dominant este elementul liric, care nu scade, dimpotrivă, adaugă mult artei lui. Acest aspect, atît de caracteristic operei scriitorului, a fost ignorat de cercetătorul nostru.

Cel de-al treilea „scriitor genial“ rus spre care se îndreaptă cercetarea şi admiraţia lui Gherea este Dostoievski.

---

3) C. Dobrogeanu-Gherea, *Generaţia nouă de Turghenev,* «Studii critice», vol. II, Buc., 1956, p. 335.

4) *Ibidem,* p. 336.

5) *Ibidem,* p. 338.

Ceea ce-l reține în lectura operei acestuia este larga ei bază altruistă, dragostea nemărginită pentru dezmoștenitii vieții.

Deportat în Siberia pentru convingerile sale democratice, Dostoievski a viețuit 7 ani alături de 250 de ocnași. „Observator genial", el a studiat sufletele acestor degradați prin viciu și mizerie și le-a înfățișat cu artă în opera sa. Meritul scriitorului, de a fi aflat în „sufletul ființelor celor mai declasate și totodată celor mai nefericite, trăsături ale celor mai nobile calități omenești", este cu stăruință subliniat [6]).

Pentru Gherea, Dostoievski este „singurul" scriitor care și-a urmărit eroii în tot ceea ce au ei mai bun, descoperindu-ne aureola de umanitate care înconjoară existența lor umilă. M. Gorki s-a impus, cum știm, prin aceeași însușire a operei sale. Criticul Contemporanului nu ne-a amintit însă nimic despre umanismul zguduitor al marelui său contemporan.

Pentru a ne convinge de adevărul afirmațiilor sale, Gherea întreprinde o analiză succintă, dar atentă, a romanelor *Crimă și pedeapsă* și *Umiliții și obidiții*. Cu toată admirația pentru Dostoievski, nu i-a putut ierta misticismul împins „pînă la nebunie", elogiul suferinței pe care acesta l-a făcut în toată viața și opera sa. Nu i-a putut ierta, îndeosebi, atitudinea de frondă împotriva socialiștilor ruși, care luptau pentru o altă fericire a poporului decît cea aflată în suferință. Această limită a concepției și artei lui Dostoievski, sesizată cu justețe, nu-l împiedică pe critic să afirme, în finalul considerațiilor sale, că scriitorul rămîne un „mare poet realist al asupriților și umiliților" și unul din „cei mai mari critici ai organizațiunii sociale contemporane".

Opiniile valabile, formulate în articolul amintit, au rămas pînă astăzi un ghid prețios în cercetarea științifică a operei lui Dostoievski.

În studiile critice ale lui Dobrogeanu-Gherea, alături de acești trei mari clasici ale căror nume revin cu stăruință, mai sînt citați și reprezentanții unei alte generații de prozatori: Gleb Uspenski, care s-a impus prin ținuta realistă a schițelor sale, Cehov, „cel mai talentat dintre scriitorii tinerei generații", Garșin și bunul său prieten Vl. Korolenko. Dacă ar fi avut răgazul să stăruie și asupra operei acestor scriitori, care au continuat marea tradiție a literaturii realiste ruse, criticul ne-ar fi comunicat, cu siguranță, păreri din care am fi reținut multe elemente valabile.

Opunînd artei apolitice conceptul unei arte realiste și militante, Gherea a cercetat și poezia rusă, mai cu seamă pe aceea pusă în slujba unor înalte idealuri sociale.

În fruntea poeților luptători îl așază pe Pușkin. Pentru cercetătorul nostru, poetul n-a fost numai un mare artist, ci și un mare cetățean. „Cel mai mare poet pe care l-a produs Rusia nu numai în epoca aceasta, dar în toate epocile, e Pușkin. Dar Pușkin nu e numai poet genial, rușii cu mare dreptate îl numesc un mare cetățean" [7]).

Poetul este apreciat pentru contribuția lui la dezvoltarea limbii și literaturii ruse, dar și pentru atitudinea-i net potrivnică organizației politico-sociale a țării sale.

Aceeași însușire caracterizează și poezia lui Lermontov, care a cucerit pe cititori prin talentul și prin tendințele care respiră în toate creațiunile sale.

În articolul *Ceva despre clasicism și romantism,* Lermontov este din nou pomenit pentru poema sa romantică *Demonul,* „cea mai frumoasă poemă scrisă în limba rusească". Acest fapt ne demonstrează că Gherea n-a judecat în chip îngust opera de artă, limitîndu-i frumusețile și valabilitatea numai la aspectele care slujeau crezul său social și artistic. Stăruind asupra elementului social, bogat în poezia rusă, el n-a refuzat elementul subiectiv, liric, pe care l-a descoperit și subliniat în opera poetului Caucazului.

Unul dintre cele mai frumoase studii l-a închinat Gherea lui Taras Șevcenko. În literatura noastră, el este cel dintîi care a scris despre poetul Ucrainei, făcîndu-l cunoscut la noi.

Analizînd cîteva din cele mai realizate poezii *Haidamacii, Caterina, Sluga, Caucaz, Maria,* autorul studiului caută să deosebească timbrul specific al artei lui Șevcenko. Ceea ce o caracterizează, în primul rînd, este unitatea organică dintre conținut și formă. În poezia sa, Taras Șevcenko „a reînviat, scrie Gherea, trecutul Ucrainei cu toată gloria și grozăveniile lui și prezentul ei mizerabil. . . În nici un poet mare nu e concentrată atîta gingășie și nestrămutată iubire pentru popor și atîta durere pentru suferințele lui" [8]). Materialul acesta de fapte și idei l-a îmbrăcat într-o „formă splendidă", l-a exprimat într-o „limbă populară curată". Lirismul vibrant al poeziei sale, caracterul ei profund popular i-au asigurat durabilitate dincolo de veacuri.

6) C. Dobrogeanu-Gherea, *Dostoievski,* «Studii critice», vol. II, Buc., 1956, p. 338.
7) C. Dobrogeanu-Gherea, *Artiștii cetățeni,* «Studii critice», vol. I, Buc., 1956, p. 308.
8) C. Dobrogeanu-Gherea, *Taras Șevcenko,* «Studii critice», vol. II, Buc., 1956, p. 345.

Taras Şevcenko mai este pentru Gherea şi un mare „artist cetăţean". Alături de Puşkin şi Lermontov, el s-a făcut interpretul aspiraţiilor şi suferinţelor „tuturor popoarelor care gem sub cîlcîiul greu al ţarilor moscoviţi" şi a militat, pînă la capătul vieţii, pentru triumful dreptăţii. De aceea astăzi, conchide criticul Contemporanului, în faţa mormîntului lui „Taras cel drept" se descoperă poporul rus, care recunoaşte în el pe cel ce i-a cîntat cu „nestrămutată iubire" bucuriile şi i-a plîns suferinţele.

În tot ce a scris Gherea despre literatura rusă, aflăm, chiar la cea mai sumară parcurgere, multe idei valabile, enunţate după o cercetare atentă şi o înţelegere a gîndurilor şi sentimentelor oglindite în paginile ei.

În formularea principiilor sale, el a adăugat la tradiţia patriotică şi democratică a criticii noastre, experienţa luminoasă a democraţilor revoluţionari ruşi şi unele din marile idealuri inovatoare ale clasei muncitoare. În lumina acestor principii, ca teoretician şi sprijinitor al artei realiste şi militante, Gherea a distins şi în literatura marelui popor vecin capacitatea ei de a reflecta profund şi veridic realitatea, zguduitorul ei umanism, originalitatea şi semnificaţia ei socială.

Socotindu-i un criteriu de apreciere şi un model de urmat, Gherea a ţinut ca scriitorii ruşi să fie traduşi şi cunoscuţi la noi. În ciclul de articole consacrate problemei traducerilor, el cere să se tălmăcească „pentru dezvoltarea noastră literară" scrierile lui Tolstoi, Turghenev, Dostoievski, Cehov, Korolenko. Apelul n-a rămas fără răspuns. În ultimele decenii ale veacului trecut, literatura clasică rusă a intrat în conştiinţa publicului romîn. Meritul lui Gherea este de a fi dat, şi în această direcţie, o orientare valabilă cititorilor şi scriitorilor noştri. Pe cei dintîi i-a ajutat să înţeleagă şi să preţuiască pagini de mare artă, pe ceilalţi i-a îndemnat să se aplece asupra omului şi a vieţii, aşa cum au ştiut s-o facă, atît de strălucit, reprezentanţii artei realiste ruse.